

Оксана Альошина, к. і. н.

Національний університет «Острозька академія», Україна

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО БРАТСТВА ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Oksana Aloshyna, PhD in History

National University of Ostroh Academy, Ukraine

EDUCATIONAL ACTIVITY OF KAMENETS ORTHODOX FRATERNITY IN THE PODILLYA PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

In the context of the russification policy introduced for Ukrainian people by the government of the Russian Empire during the 19th century, orthodox fraternities were actively involved in the educational process. Members of the fraternity thought that due to the influence on the educational process they could raise the feeling of belonging to the Russian people and attachment to the orthodox faith in children. The introduction of such a task was undertaken by Kamenets orthodox fraternity, which decided to distribute Russian education in primary and secondary institutions of Kamenets city in Podolsk province. In pursuing this goal, the fraternity founded a fraternal school and a shelter in it. These educational institutions were mainly for the material provision of members of fraternity and benefactors.

Keywords: orthodox fraternity, Podillya province, educational activity, craft school, shelter.

Постановка проблеми. Поява православних братств у Подільській губернії упродовж другої половини ХІХ ст. була зумовлена прагненнями уряду Російської імперії перешкоджати впливу та поширенню інших релігій на підконтрольних територіях. Відповідно до політики російського самодержавства на православні братства покладалося завдання проведення просвітницької роботи. В сфері реалізації такої діяльності важливим був вплив православних братств на освітню сферу. Такий напрям роботи передбачав, що церковні братства таким чином зможуть здійснювати вплив на свідомість населення, виховувати в них почуття відданості загальноімперським принципам, а саме «утвердження православ'я і російської народності».

Аналіз досліджень. Тематика, присвячена освітньому напрямку роботи православних братств Подільської губернії, не достатньо представлена у публікаціях науковців ХХ ст. О. Баженов, І. Опря у своїх статтях побіжно торкалися даного питання. Дослідниця О. Григоруk у своїй статті коротко показала діяльність братської школи. У вітчизняній історіографії відсутні наукові статті, які б повністю розривали означену тему. Використання матеріалів архівних джерел та періодичних видань дало можливість висвітлити зміст освітньої діяльності православного братства міста Кам'янця Подільської губернії у вказаний період.

Мета наукової статті полягає у розкритті специфіки освітньої роботи Кам'янецького православного братства упродовж 1860-1890-х років.

Виклад матеріалу. Різноманітна діяльність церковних братств Подільської губернії мала відображати політику уряду Російської імперії у справі зміцнення позицій Православної церкви на території Правобережної України. Свою активну роботу православні братства мали спрямувати в освітню сферу. Це завдання стало одним з головних пріоритетів для православних церковних братств у проведенні планомірної політики русифікації українського народу.

Кам'янецьке братство визначило головним своїм завданням «поширення православної російської освіти в середніх і нижчих класах м. Кам'янця»¹. В контексті означеного завдання православне братство вирішило розширити свою освітню діяльність, в зв'язку з тим, що в межах міста проживала значна частини неправославного населення. Братчики вважали, що освіта для

¹ Центральний державний історичний архів України. Ф. 442, оп. 47, спр. 317, арк. 2.

жителів Подільської губернії, а особливо в м. Кам'янці дуже необхідна, бо простий народ живе серед двох націй євреїв і католиків, які недружелюбно до нього відносилися. На сторінках «Подольских епархиальных ведомостей» писали, що «позбавлений усякої освіти простолюдин, є не більше не менше, як беззахисна жертва обману і хитрощів. Жиди його обманюють і обкрадають в матеріальному відношенні, а римо-католики в морально-релігійному». Історично склалося, що вся промисловість і торгівля в місті зосереджувалася в руках євреїв і «освіченій людині доволі складно впоратися з жидом, – важко, захиститися, щоб він її не обманув. Що сказати про бідну людину, яка незнає самого простого рахунку грошей», тому її постійно обраховували¹. Тому братчики звернули особливу увагу на поширення просвітництва в душі православ'я серед сиріт і бідних дітей.

Відтак з цією метою у 1865 р. братство відкрило три школи, а саме одну 24 січня в Кам'янці, а дві в його передмісті – 31 січня на Російських Фільварках і 2 лютого на Польських Фільварках². До шкіл приймали дітей обох статей, в переважній більшості із бідних сімей та сиріт, незалежно від віросповідання. Частина дітей-сиріт утримували на кошти братства, інші навчалися за рахунок благодійників. Крім того, була частина дітей, що приходили з міста на вільне навчання.

Для цих навчальних закладів рада братства розробила чіткі правила, які затвердив єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій і погодив начальник губернії Н. Сухотін. У документі зазначалося, що школи утримувалися за рахунок ради братства. Кожна школа знаходилася під опікою і наглядом двох членів, які почергово відвідували їх раз у два тижні, вивчали і доповідали братству про стан справ в них. Загальний нагляд за закладами покладався на старшину братства. Навчальний рік розпочинався 8 січня і завершувався 20 грудня³.

Братство винаймало для шкіл приватні будинки, а також забезпечувало їх необхідними приладами. В кожній школі знаходився один вчитель, який закінчив духовну семінарію, і одна вчителька, яка мала духовне чи світське звання. Учитель отримував від братства щомісячно 10 крб., а вчителька – 7. Загалом програма викладання не була різносторонньою. Курс навчання обмежувався викладанням російського читання, як світського, так і церковного, каліграфії, рахування, Закону Божого. Діти вивчали арифметику, історію, географію, катехизис, церковні молитви. Будь-які інші предмети вводилися з дозволу та можливостей ради братства. Під час навчання діти повторювали вивчений матеріал, читали, писали і займалися поясненням наступних уроків. Після обіду дівчати займалися вишиванням і іншим рукоділлям, а хлопчики вивчали церковний спів. В кінці навчального року вчителі формували списки учнів, в яких зазначали їх результати і поведінку⁴.

Для забезпечення процесу навчання рада братства звернулася до книговидавців з проханням подарувати необхідні книги для початкового навчання. Книгопродавець А. Глазунов надіслав 10 екземплярів російської граматики, 4 екземпляри арифметики, 9 екземплярів короткої священної історії, 19 екземплярів букварів і 11 екземплярів прописів. До цієї справи приєднався радник губернського управління Н. Гогоцький, який привіз подаровані Київським братством книги: 16 книг про життя святих, 4 екземпляри про християнську віру, 1 екземпляр Нового Завіту, 1 Часослов⁵.

Вихованці ремісничої школи при Іоанно-Предтеченському братстві навчалися ремеслу зранку – з 8 до 13 год., а з 15 до 18 год. – проводилися уроки у братській школі⁶. Школу вільно відвідували хлопчики, що приходили з міста, котрі до обіда займалися читанням і писанням, але при цьому вони за бажанням навчалися ремеслам⁷.

¹ Подольские епархиальные ведомости (1866). *По поводу испытания учеников братской школы, бывшего 17 декабря прошлого 1865 года*, 4, отдел второй, 119.

² Подольские епархиальные ведомости (1865). *Об открытии трех школ Каменецким Иоанно-Предтеченским братством*, 6, часть неофициальная, 271.

³ Подольские епархиальные ведомости (1865). *Правила для училищ Каменецкого православного братства*, 11, часть неофициальная, 488-490.

⁴ Подольские епархиальные ведомости (1866). *Несколько слов об состоянии и об успехе братских школ, находящихся в ороде Каменце*, 15, отдел второй, 533.

⁵ Подольские епархиальные ведомости (1865). *Правила для училищ Каменецкого православного братства*, 11, часть неофициальная, 494.

⁶ Подольские епархиальные ведомости (1867). *Братский ремесленный приют*, 5, отдел второй, 161.

⁷ Подольские епархиальные ведомости (1867). *Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства*, 24, отдел второй, 822.

Всіх вихованців у братських школах розділяли на 4 класи для хлопчиків, а дівчат на 3. В першому класі хлопчики навчилися читати книги російською і слов'янською мовами, при цьому читання супроводжувалося поясненням слів і розповідями прочитаного. Вони рахували нескладні числа, засвоїли початки грамоти і писання. Вивчення основних молитов (молитва Господня, Царю Небесний, Символ Віри, Богородице Діво, Ангел Охоронець) відбувалося з поясненням незрозумілих слів і перекладом на російську мову. У другому півріччі вони вивчали напам'ять псалом Давида, а також деякі ранні і вечірні молитви. Священну історію вивчали по книзі «Бесіди з дітьми про віру і християнську моральність» Д. Соколова, знайомлячись з важливими подіями Старого Завіту. У другому класі хлопці завершили вивчення священної історії. Із катехизису познайомилися з початками православного вчення і поясненням християнського богослужіння, а дівчатка пройшли Символ віри і зміст дванадесятих свят. Вони вивчали прості речення і правила правопису російської мови. Під час читання хрестоматії вчитель обговорював з учнями про прочитане, залучав їх до хорového читання. У другому півріччі займалися диктуванням, при цьому пояснювалося розставляння розділових знаків. У третьому класі діти вивчали арифметику, частини мови та складні речення російської мови, з російської історії розповідали про події, природні явища і частини світу з географії. У четвертому вони повторювали вивчене у попередніх класах, займалися кресленням фігур. Каліграфії навчали у всіх класах. У недільні і святкові дні хлопчики займалися церковним співом. Згодом разом з місцевими чиновниками 19 хлопчиків утворили хор, який кожні недільні і святкові дні брав участь під час богослужінь Георгіївської церкви і виступав на міських концертах¹.

Для дівчат у першому класі навчання проходило за програмою як у хлопців. У другому вивчали чотири дії арифметики, каліграфію, прості речення російської мови, російське і слов'янське читання, прочитали історію Старого Завіту. У третьому класі пройшли складні речення і правила правопису російської мови, загальні поняття із географії, священну історію, катехизис, літургію церкви. На уроках рукоділля дівчата навчилися в'язати чулки, шити і кроїти плаття, вишивати, в'язати крючком салфетки. Чимало з них майстерно вив'язували розетки під підсвічники, склярусні плато під лампи, робили платки, вишивали сорочки. Згодом ці роботи розігрували під час лотереї. Усвідомлюючи значення ремісничої праці попечитель ремісничої школи Я. Костенецький вніс доповнення до змісту програми навчання. Вони стосувалися основних понять, яким повинен був володіти майстер. Зокрема, у програмі останнього класу він запропонував розповідати про початкові основи праці, капіталу, про умови оренди, про існуючі постанови стосовно ремісників, про діючі постанови про ощадні каси і банки².

Навчальний заклад був забезпечений навчальною літературою, азбуками, іншими посібниками. До 1868 р. у школі нараховувалося 165 екземплярів навчальних книг з різних предметів навчання. Дана література поділялася для учнів та учбові матеріали для вчителів. Турбуючись про загальний розвиток вихованців, на основі рішення ради братства, відкрили при школі бібліотеку для читання. В ній знаходилося близько 120 екземплярів книг релігійного і настановчого змісту. Переважно її відвідували під час святкових днів³.

Встановивши шестирічний курс навчання, з початком 1872-1873 навчального року всіх вихованців розподілили на 4 класи чи групи, враховуючи рівень їх знань. 30 вересня 1873 р. рада братства затвердила нову програму розподілу навчальних предметів у школі⁴. У першого класі вивчали основні молитви, з російської мови читання і писання, з арифметики рахування, з каліграфії вміння писати букви в зошиті і на дошці. У другому класі навчали з російської мови читання статей і переказ прочитаного, з арифметики усно складати і вираховувати, писати під диктовку без помилок, вчили ранні і вечірні молитви на слов'янській мові з перекладом на російську і коротку історію Старого Завіту. Третя група вивчала історію Нового Завіту, російську граматику, заучували вірші, з арифметики множення і ділення, загальні поняття з географії. Четвертий клас перебачав

¹ Подольские епархиальные ведомости (1868). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1867-1868 гг.*, 24, часть официальная, 822.

² Подольские епархиальные ведомости (1869). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1868-1869 гг.*, 24, часть неофициальная, 867-873.

³ Подольские епархиальные ведомости (1868). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1867-1868 гг.*, 24, часть официальная, 823.

⁴ Подольские епархиальные ведомости (1873). *Извлечение из отчета Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1872-1873 гг.*, 24, отдел неофициальный, 820.

знання катехизису, з російської мови словосполучення, знаки пунктуації, з арифметики складання і чисел, з геометрії загальні поняття про фігури, з географії загальний огляд частин світу. У п'ятому класі займалися поясненням богослужіння православної церкви, з російської мови складанням простих речень, розповідей, листів і прохань, з арифметики властивості дробів, з географії загальний огляд Російської імперії, з загальної історії нариси народів і засновників держав, з неометрії креслення на папері різних площин і фігур. Шостий клас завершувався вивченням історії християнської і вітчизняної церкви, з російської мови читанням розповідей і складанням прохань, заяв, листів, з арифметики повторенням пройденого матеріалу, з географії поділу Росії на губернії і кресленням карт, з російської історії виникнення Російської держави, з геометрії кресленням різних моделей, будівель¹.

З вище зазначеного випливало, що в порівнянні з попередніми роками програму викладання окремих предметів було доповнено новими темами і введено вивчення нових предметів.

Виховання в школі полягало у привчання дітей до точного виконання християнських обов'язків і всіх постанов школи, до порядку, чистоти, охайності під час занять. Викладання проводилося по особливим інструкціям і програмі, затверджених радою братства. В жіночій школі всі навчалися разом, однак учитель почергово відвідував кожний клас. Коли він навчав у першому, то в другому класі дівчата готували уроки, а в третьому займалися рукоділлям².

Складання екзаменів проходило двічі у рік, в грудні і липні. Вони відбувалися почергово у трьох школах у присутності попечителів, зокрема єпископа, віце-губернатора і двох почесних членів братства. Під час іспитів діти відповідали впевнено і не соромились перед присутніми, незважаючи на те, що дехто з них провчився не більше двох місяців. Дівчата на екзаменах представляли зразки свого шиття, в'язання і вишивання³. Кращі учні під час іспитів отримували як винагороду похвальні грамоти і книги релігійно-морального змісту. Крім того, хлопцям дарували сорочки, шапки, робочий інструмент, а дівчатам – плаття, шарфи, платки, голки, гребінці⁴. У грудні 1865 р. іспити проводив старшина братства, ректор семінарії архімандрит Феогност. Екзамени складали 25 учнів з історії, катехизису, слов'янського і російського читання, початків арифметики. Чимало з учнів, особливо дівчата толково відповідали на поставлені питання, а всі правильно і чітко знали напам'ять ранні і вечірні молитви⁵. Під час проведення останніх іспитів ретельно перевірялися успіхи вихованців і кращі з них отримували атестати і свідоцтва про задовільний рівень володіння предметами, передбаченими програмою братських шкіл⁶. Грудневі іспити проводили попечителі, якщо то було необхідним для перевірки успіхів вихованців. З 1871 р. рада братства прийняла рішення на майбутнє проводити екзамени лише в червні місяці⁷. У 1881 р. після складання екзаменів випускники отримали Євангеліє і молитовник на російській мові, одяг, взуття та 3 крб. на необхідні потреби поки вони не знайдуть певну роботу. На вільні вакантні місця 1 вересня зарахували 5 хлопчиків і 6 дівчаток, а в другій половині року повний склад учнів нараховував 25 хлопчиків і 15 дівчаток.

У 1876 р. незалежно від викладання основних предметів, у ремісничій школі запровадили недільні заняття для проходження педагогічної практики вихованцями 5-6 класів Подільської духовної семінарії під керівництвом викладача А. Павловича⁸.

¹ Подольские епархиальные ведомости (1872). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1871-1872 гг.*, 24, часть неофициальная, 871-872.

² Подольские епархиальные ведомости (1868). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1867-1868 гг.*, 24, часть официальная, 821.

³ Подольские епархиальные ведомости (1866). *Несколько слов об состоянии и об успехе братских школ, аходящихся в ороде Каменце*, 15, отдел второй, 535-537.

⁴ Подольские епархиальные ведомости (1868). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1867-1868 гг.*, 24, часть официальная, 826.

⁵ Подольские епархиальные ведомости (1866). *По поводу испытания учеников братской школы, бывшего 17 декабря прошлого 1865 года.*, 4, отдел второй, 117.

⁶ Подольские епархиальные ведомости (1866). *Годовицина Свято-Иоанно Предтеченского православного братства*, 24, отдел второй, 870-889.

⁷ Подольские епархиальные ведомости (1871). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1870-1871 гг.*, 24, часть неофициальная, 895.

⁸ Подольские епархиальные ведомости (1877). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1876 год.*, 3, отдел второй неофициальный, 67.

Школа користувалася популярністю не лише серед місцевих жителів, а й приїжджих, котрі бажали віддати своїх дітей на навчання. Збільшення кількості прохань на прихисток сиріт було пов'язано, в основному як зазначали на сторінках тогочасних газет, з тим, що «тут викладалася дітям елементарна освіта, за програмою майже двокласного народного училища, і в той же час надаються практичні знання одного з ремесел, чим дається вихованцям можливість мати скромний кусок хліба в майбутньому». Слід врахувати той факт, що потреба на такому закладі дійсно зростала в зв'язку з тим, що діти міщан чи духовенства залишили навчання в міських народних училищах, оскільки не змогли скласти вимоги шкільної програми. Відтак в них з'являлася нагода віддати своїх дітей на навчання до братської школи. Тому члени братства зверталися до духовенства з проханням матеріально підтримати їхніх заклад. Це дало б можливість на їх кошти утримувати їхніх дітей, а кошти, отримані від членських внесків витратити на решту дітей. Підняти рівень школи¹.

Рада братства, перебуваючи в скрутному фінансовому положенні, звернулася до духовенства Подільської єпархії з проханням обговорити питання про збір коштів на потреби братства на з'їздах благочинних. Проте з отриманих відповідей від окремих благочинних випливало, що сільське духовенство «при усьому великому співчутті не володіє такими коштами, які б крім прямих витрат, віднесених до обов'язків духовенства» могли б забезпечити функціонування цих навчальних закладів. Братство зверталось «до осіб, які співчують благодійній справі з проханням підтримати сиріт, які знаходилися на утриманні братства, своїми посильними пожертвуваннями»².

Незважаючи на вказані труднощі члени братства подбали про підняття рівня успішності викладання в класах. Певним досягненням стало те, що хлопці після складання іспитів в ремісничій управі могли отримувати свідоцтво на звання підмайстрів і знання курсу початкових училищ, що давало їм можливість користуватися пільгами з військової служби. Крім того, рада братства клопотала перед місцевим єпископом про перетворення ремісничої школи в церковно-парафіяльну. Проте такі свідоцтва для підготовки дітей за програмою початкових народних училищ згідно пункту 2 правил видавали тим закладам, які мали не менше двох викладачів: законовчителя і вчительку. Враховуючи цей факт, крім наглядача, який навчав Закону Божому і церковно-слов'янському читанню, запросили вчительку для навчання російському читанню, письму, арифметиці³.

Висновки. Отже, освітня діяльність Кам'янецького православного братства втілювалася завдяки відкриттю братської школи, а згодом і притулку для бідних дітей. Серед навчальних закладів, що функціонували у Подільській губернії, реміснича школа мала значний авторитет серед населення і кожна бідна родина прагнула віддати до неї свою дитину на навчання. Це давало можливість в майбутньому отримати не лише початкову освіту, а й володіти певним ремеслом. Члени Кам'янецького братства турбувалися, щоб навчання в цих закладах відповідало тогочасним вимогам та затвердженим програмам для навчання у початкових школах.

References:

1. Krasnikova, O. (1899). *Finansy ta kredyt u silskomu gospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny epohy vlnogo pidpryyemnyctva (1861-1917 rr.)* [Finance and credit in agriculture of the Left-Bank Ukraine era of free enterprise (1861-1917)]. Kyiv: KNU. [in Ukrainian].
2. Podolsk diocesan statements (1867). *Bratskiy remeslennyi priyut* [Fraternal craft shelter], 5, 143-145. [in Russian].
3. Podolsk diocesan statements (1866). *Godovshchina Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavного bratstva* [The anniversary of Saint-John the Baptist orthodox fraternity], 24, 143-145. [in Russian].
4. Grigoruk, O. (2008). Do istoriyi pravoslavnykh tserkovnikh bratstv Podillya (Za materialamy «Podol'skykh yeparkhyal'ntkh vidomostey») [In the history of orthodox church fraternities of Podillya (on the materials of the «Podolsky diocesan newsroom»)]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats'molodykh vchenykh ta aspirantiv*. [Science notes. Zbirnyk prats' youngsters that graduate], 16, 234-242. [in Ukrainian].
5. Podolsk diocesan statements (1873). *Iz vlecheniye iz otcheta Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo bratstva za 1872-1873 gg.* [Extract from the Kamenets Saint Ioanno-Predtechenskyi fraternity report for 1872-1873], 24, 816-831. [in Russian].

¹ Подольские епархиальные ведомости (1877). *О средствах к поддержанию братской школы и приюта в г. Каменце-подольском*, 17, отдел второй неофициальный, 514.

² Подольские епархиальные ведомости (1877). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1876 год*, 3, отдел второй неофициальный, 66.

³ Подольские епархиальные ведомости (1885). *Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1884 год*, 3, прибавление, 42.

6. Podolsk diocesan statements (1866). *Neskol'ko slov ob sostoyanii i ob uspehe bratskikh shkol, nahodyachihsya v gorode Kamentze* [A few words about the state and success of fraternal schools located in the town of Kamenets], 15, 533-539. [in Russian].
7. Podolsk diocesan statements (1877). *O sredstvakh k podderzhaniju bratskoj shkoli i prijute v g. Kamence-Podol'skom* [About the means to maintain the fraternal school and shelter in the city of Kamenets-Podolsky], 17, 512-520. [in Russian].
8. Podolsk diocesan statements (1865). *Ob otkritiiye trekh shkol Kamenetsim Ioanno-Predtechenskimi bratstvom* [On the opening of the three schools of Kamenetz St.-John- fraternity], 6, 271-272. [in Russian].
9. Oprya, I. (2012). Missioners'ka diyal'nist' pravoslavnykh bratstv u Pravoberezhnyi Ukrayini u 60-ti roky XIX – pochatku XX st. [Missionary activity of the orthodox fraternity in the Right-Bank Ukraine in the 60s of the XIX and early XX century]. *Gileya*, 65, 44-47. [in Ukrainian].
10. Podolsk diocesan statements (1867). *Otchet Svyato-Ioanno-Predtechenskogo bratstva* [The charter of the Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity], 24, 814-829. [in Russian].
11. Podolsk diocesan statements (1868). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavnogo bratstva za 1867-1868 gg.* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity for 1867-1868], 24, 817-844. [in Russian].
12. Podolsk diocesan statements (1869). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavnogo bratstva za 1868-1869 gg.* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity for 1868-1869], 24, 866-885. [in Russian].
13. Podolsk diocesan statements (1871). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavnogo bratstva za 1870-1871 gg.* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity for 1870-1871], 24, 885-899. [in Russian].
14. Podolsk diocesan statements (1872). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavnogo bratstva za 1871-1872 gg.* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo orthodox fraternity for 1871-1872], 24, 866-875. [in Russian].
15. Podolsk diocesan statements (1876). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavnogo bratstva za 1875 god* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity for 1875], 24, 62-75. [in Russian].
16. Podolsk diocesan statements (1877). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo bratstva za 1876 g.* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity for 1876], 3, 64-76. [in Russian].
17. Podolsk diocesan statements (1882). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo bratstva za 1881 g.* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo fraternity for 1881], 1, 9-12. [in Russian].
18. Podolsk diocesan statements (1885). *Otchet Kamenetskogo Svyato-Ioanno-Predtechenskogo pravoslavnogo bratstva za 1884 god* [The charter of Kamenetsky Saint Ioanno-Predtechenskogo orthodox fraternity for 1884], 3, 38-47. [in Russian].
19. Podolsk diocesan statements (1866). *Po povodu ispitaniya uchenikov bratskoy shkoly, buvshego 17 dekabrya prosflogo 1865 goda* [About the exam students of the fraternal school, who beat 17 December last 1865], 4, 117-124. [in Russian].
20. Podolsk diocesan statements (1865). *Pravila dlya uchilish Kamenetskogo pravoslavnogo bratstva* [The rules for Kamenets orthodox fraternity school], 11, 488-495. [in Russian].
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine], f. 442, op. 47, spf. 317, 2 arch. [in Russian].